

Bolezni sodobne družbe

Marijana Koren

Razpravo o vlogi zdravja in medicine v sodobni družbi je nemara najbolje pričeti kar z definicijo zdravja, ki jo ponuja Svetovna zdravstvena organizacija. Ta pravi: »Zdravje je stanje popolnega fizičnega, duševnega in družbenega blagostanja, in ne zgolj odsotnost bolezni.« Ko naslednjč za rojstni dan ali novo leto bližjemu zaželimo »zgolj« zdravja, nam torej ni potrebno biti v zadregi, kajti kaj več kot to mu res ne moremo žele- ti, saj izgleda, da zdravje že opredeljuje idealno druž- beno ureditev, medsebojne odnose itd..

Čeprav je tako široko definicijo zdravja težko jemati resno, pa očitno kaže na neko tendenco, v kateri si zdravstvo prizadeva rešiti marsikateri individualni ali družbeni problem, za katerega sami očitno še vedno zmotno mislimo, da ne spada pod okrilje zdravstva. V tej pozitivni in vseobsegajoči definiciji zdravja namreč sploh ni mogoče najti nečesa, kar ne bi spadalo pod domeno te definicije. Dodatek, da zdravje ni »zgolj odsotnost bolezni«, očitno kaže na neko zastarelo paradigmo dojemanja vloge zdravstva. Vloga zdravstva bi bila po tej negativni defini- ciji omejena na zdravljenje oz. odstranjevanje bolezni. In četudi se ne spuščamo na spolzki teren, kjer bi poskušali opredeliti bolezen, je že iz same strukture opredelitve jasno, da želi biti opredelitev zdravja, ki jo ponuja Svetovna zdravstvena organi- zacija, mnogo širša. Če bi vzeli njeno opredelitev resno, bi tako ugotovili, da v sodobnem svetu ne potrebujemo več politikov, ekonomistov, duhovnikov, prijateljev, staršev itd. – potrebujemo le kopico zdravnikov, ki bodo skrbeli za naše fizično, dušev- no in družbeno blagostanje. V takšnem svetu lakota v Afriki ni več politični ali ekonomski problem, ampak očitno zdravstveni, saj bi težko našli boljši primer fizičnega neblagostanja. Med- državni spori in vojne, ki so vir družbenega neblagostanja, se očitno tičejo zdravja. Prav tako bo zdravstvo (oz. je prek raz- ličnih terapij v veliki meri že) pristojno za zdravljenje osebnih sporov med partnerji ter duševne pretresenosti, ki jo občutimo, ko se zazremo v vsemogočno zvezdnato nebo ter se sprašujemo o smislu našega bivanja.

Čeprav zveni gornji opis karikirano, pa najbrž ni tako odda- ljen od dejanskega stanja. Je že kdo pomislil, da bi bilo treba v razburjeno Grčijo poslati zdravnike? Prebivalstvo namreč trpi

za očitnim pomanjkanjem zdravja. Nižanje življenjskega stan- darda, visoka brezposelnost in negotova prihodnost gotovo povečujejo družbeno in duševno neblagostanje posameznikov. Statistika pa bi najbrž hitro pokazala tudi povečanje različnih obolenj; nedvomno vsaj depresije, ki se v tovrstnih časih in krajih vedno značilno poveča. Dolžniška kriza je očitno vir epi- demije. Bi morala Svetovna zdravstvena organizacija aktivno prispevati k njenemu reševanju?

Medikalizacija

Čeprav se zdi nadomeščanje politikov z zdravniki še precej ekstremna vizija, pa se proces, v katerem problemi različnih družbenih ali individualnih sfer prehajajo pod okrilje medicine, počasi, vendar vztrajno odvija že dlje časa. Pri tem niso izjeme vprašanja, ki jih je politika nekoč reševala s pozitivno zakono- dajo, danes pa jih v okviru zdravljenja bolezni rešuje medici- na. V družboslovnih znanostih se je za opisovanje tega proce- sa slabega pol stoletja nazaj skovalo termin »medikalizacija«. Gre za proces, v katerem raznovrstni pojavi, ki so predhodno, torej zgodovinsko ali tradicionalno, pripadali drugim sferam človeškega življenja, prehajajo pod okrilje zdravstvene oskrbe. Medikalizacija se nanaša na tako zelo raznovrstne pojave, da jih, onkraj te široke teoretske potreb, ki nakazuje vzpon druž- bene vloge zdravstva, ni mogoče metati v isti koš.

Govorimo lahko o medikalizaciji naravnih procesov, kot so ro- jevanje umiranje in staranje. Naravni procesi človeškega biva- nja so tako opredeljeni kot zdravstvena stanja, ki potrebujejo posebno zdravstveno oskrbo in se iz domačega okolja selijo v zdravstvene institucije, kjer se odvijajo pod medicinskim nad- zorom. Ste že imeli priložnost srečati nosečnico, ki se pritožuje, da jo vsi obravnavajo, kot da bi bila bolna, čeprav je v resnici le noseča? Podobno bi o medikalizaciji naravnih stanj ali pro- cesov lahko govorili v primerih bolezni, kot so »osteoporoza«, »menopavza«, »predmenstrualni sindrom«, »izpadanje las«, »celulit« itd.. Gre za stanja, ki prinašajo določena nelagodja ali tveganja v življenje posameznika, in ker jih medicina lahko olajša ali zdravi, postanejo opredeljena kot zdravljivi sindromi, simptomi ali bolezni. Podobno je med bolezni že uvrščena »de- belost«, blizu temu pa je visok krvni tlak, čeprav oboje bolj kot bolezen predstavlja rizični faktor obolenja, vendar je preven-

tivno tudi rizične faktorje potrebno zdraviti. »Sramežljivost« že dolgo ni več zgolj karakterna lastnost, temveč lahko ob hudi oviranosti posameznikov zadobi ime »socialna anksioznost« ali »socialna fobija«. V splošnem smo v zadnjih 50 letih pričča velikemu porastu tako števila obolelih, kot tudi različnih vrst duševnih motenj: od različnih odvisnosti, kot je alkoholizem ali zlorabe drugih substanc, do zasvojenosti z odnosi. Konjugalne težave dlje časa zdravijo različni psihoterapevti, pa tudi za eksistencialne krize se že najde kakšen.

Področja pojavov, ki se medikalizirajo, so tako zelo različna. Zato lahko tudi vzroke medikalizacije iščemo na različnih ravneh. Nekatere lahko pripišemo novim dognanjem v zdravstvenem raziskovanju. Mnogi pa so povezani tudi z razcvetom zdravstva kot gospodarske panoge ter z njo povezane farmacevtske industrije, ki nam ponujajo vse več storitev in izdelkov, s katerimi lahko polepšamo lasten videz, okrepimo naše umske in telesne sposobnosti ali blažimo manjše vsakdanje tegobe. Vprašanje obravnave zdravstva kot običajne ekonomske panoge in uvajanja tržnih mehanizmov na področje zdravljenja bolezni je seveda zelo problematično vprašanje, ki bi zahtevalo širši premislek, v katerega se tukaj ne bomo spuščali. Čisto učbeniško lahko že iz rokava stresemo argumente, zakaj tržni mehanizem ne more delovati na področju zdravstva. Začnemo s t. i. asimetrijo informaciji, v tem primeru vednostjo, ki v celoti stoji na strani ponudnika zdravstvenih storitev, zaradi česar uporabnik (povpraševalec) ne more samostojno presojati o potrebnosti, kakovosti, učinkovitosti itd. zdravstvenih storitev. Poleg tega je povpraševanje po zdravstvenih storitvah popolnoma neelastično, kar praktično pomeni, da zdravje nima cene, ki je ne bi hoteli plačati, ko je zdravstveni poseg nujen. Dalje zdravstvene dobrine - kot vse dobrine, ki temeljijo na znanju - v veliki meri ustrezajo opredelitvi javnih dobrin, zaradi česar je prepuščanje teh dobrin trgu nesmiselno.

Zdravstvo zato že več stoletji uživa strogo regulacijo in nadzor s strani države. Kaj se zgodi, ko ta regulacija upade, pa lahko vidimo na primeru farmacevtskih podjetij, ki praviloma presegajo državne meje in svoj trg vidijo na celotni zemeljski obli. Zdravje prične slediti dohodku in razvijanje krem proti celulitu postane bolj smiselno kot razvijanje zdravil za malarijo ali tuberkulozo. Tam, kjer dohodek obstaja, pa smo priče ekstenzivnim propagandam, ki nas dobesedno plašijo z različnimi rizičnimi dejavniki ter nas prepričujejo, kaj vse je lahko narobe z nami, ter seveda, kako si lahko z raznimi zdravilskimi in polzdravilskimi preparati pri tem pomagamo. Ekonomske

silnice so tako nedvomno pomemben dejavnik pri medikalizaciji našega vsakdana.

Bolj kot medikalizacija vsakdanjih težav pa se zdi premisleka vredno dejstvo, da medicina potihoma prevzema vse pomembnejšo družbeno vlogo in se vzpostavlja kot neka nova družbena avtoriteta, ki presoja, kaj je prav in kaj narobe. Če smo bolj natančni, vprašanje o tem, kaj je prav in kaj narobe nadomešča z vprašanjem, kaj je zdravo in kaj ni zdravo.

Medicina kot institucija družbenega nadzora

Gre za definicijo medikalizacije, ki jo je leta '72 podal Irving Zola, ki je ta termin tudi vpeljal; in sicer pravi, da postaja medicina dominantna institucija družbenega nadzora ter pri tem v največji meri nadomešča predhodne institucije religije in prava. Ta definicija najbolj zajame nek problematičen proces, kateremu smo priča.

Ni težko opaziti, da postaja zdravje v sodobni družbi osrednja vrednota in prav tako ni težko opaziti, da za opredeljevanje družbeno nesprejemljivega vedenja nihče več ne uporablja termina, kot je »nemoralno«, kaj šele »grešno«. Iz vsakdanjega besednjaka izginjajo besede, kot so »pravično« in »nepravično« (bolj pogosto se uporabljajo le še izrazi pravno/nepravno, ki pa so razumljeni v strogo formalnem pomenu zakonskih mej). Namesto teh kategorij družbenega vrednotenja se uveljavljajo nove, ki uporabljajo zdravstveni besednjak, v katerem so družbena dogajanja opredeljena kot naravni procesi, ki so bodisi normalni oz. zdravi bodisi odstopajo od te zdrave normalnosti, in jih je potrebno z ustreznimi ukrepi pripeljati nazaj k zdravju. Odstopi z določenih političnih ali poslovnih funkcij se tako na primer ne dogajajo več zato, ker je nekdo neprimerno deloval ali se nahaja v konfliktu interesov, temveč zato, ker ni »higienično«, da ostane na položaju. Ko smo bili v recesiji priče propadanju podjetij, se je govorilo, da propadajo že tako ali tako »nezdrava« podjetja, ali pa je v kakšnem primeru lastnikom uspelo rešiti njihovo »zdravo jedro«, za »bolnega« pa tako ali tako ni bilo več pomoči. Največji problem krize so bile seveda »okužene« bilance bank, ki so povzročile kreditni »krč«, za katerega še vedno čakamo, da »popusti«. Finančne »injekcije« države pa niso pomagale kaj dosti. Zaradi bančnih »krčev« se tako infekcija širi po celotnem gospodarstvu. Bolezen se je sicer začela na nepremičninskem trgu v ZDA in se hitro razširila po celotnem svetu, pri tem pa je najbolj prizadela Evropo, za katero se je naknadno izkazalo, da že sicer ni bila pri najboljšem zdravju. Najhuje je zbolela Grčija, ki je sedaj na intenzivnem

oddelku, kjer se ji dovaja kisik. Kot vemo, je bančni sistem krvni obtok gospodarstva, zato se najbolj bojimo, da bi kolapsiral slednji. Kisika, pa izgleda, ni dovolj za blaženje simptomov več kot enega bolnika.

Besede, ki jih uporabljamo za opisovanje vsakdanjih dogajanj, pričajo o tem, skozi kakšne kategorije presojava družbeno dogajanje in na kakšne avtoritete in ideale se pri tem sklicujemo. Pri tem lahko opazimo, da ideale o krepostni družbi ali pravični družbi nadomešča govor o zdravi družbi, pri čemer je zdravje predvsem sinonim za normalnost. Družbeno dogajanje (tako kot finančno, gospodarsko in dolžniško krizo v zgornjem primeru) tako obravnavamo kot bolezen, ki je napadla in prekinila neko normalno delovanje, sedaj pa jo zdravimo kot zdravniki. Uvajamo preventivne in kurativne ukrepe, medtem pa čakamo, da vidimo, kaj se zgodi, predvsem pa čakamo, kako bodo odregirali neki finančni trgi. O odgovornosti, vzrokih, krivdi in podobnih kategorijah pa se ne sprašujemo kaj dosti; pomembno nam je zdravje, to je normalizacija stanja tukaj in zdaj.

Od represivnih avtoritet k zdravljenju bolezni

Od jezikovnih iger ni težko preiti k bolj konkretnim primerom zdravljenja družbe. V Sloveniji še vedno traja debata o predlogu novega družinskega zakonika, ki se je med drugim osredotočila tudi okoli tako imenovane prepovedi vsakršnega telesnega kaznovanja otrok. Debata se je vrtela okoli tega, ali je klofuta vzgojni ukrep ali fizično nasilje nad otrokom; se pa žal – po mojem mnenju – ni dovolj poglobila v vprašanje vzgoje otrok, ki postaja za vzgojitelje vedno le bolj problematična tema. Če pogledamo čez lužo, v Združene države Amerike, ki so načeloma v tem oziru »bolj napredne«, in kjer je klofuta nad otrokom že dolgo družbeno stigmatizirana, vidimo primer družbe, v kateri je funkcijo vzgoje nepokornih otrok v veliki meri prevzela medicina. Z boleznimi, kot so hiperaktivnost z motnjo pozornosti, vedenjske motnje in podobne, se je problem vzgoje razigranih in živahnih otrok prenesel pod okrilje medicine, ki zdravi tiste, ki ne morejo (kot je »normalno«) mirno sedeti in slediti pri pouku. Na spletnih straneh, ki opisujejo te otroške bolezni, najdemo tudi opis »normalnega otroka«, to je tisti, ki pri svojih 9 letih pri pouku mirno sedi in poslušá učitelja. Nenormalno je namreč, da bi moral učitelj krotiti razred 30 otrok, saj vendarle tako ne more izvajati pedagoškega procesa. Ker smo se odpovedali avtoritarnim prijemom, saj so tej preveč agresivni in represivni, potrebujemo nove, bolj mehke metode vzgajanja – npr. tabletko Ritalina®. Potem pa dobivamo

bolezni, ki jih po diagnostičnih kriteriji prepoznamo z: »nespoštovanjem in nepriznavanjem avtoritete«, »mučenje živali ali sovrstnikov«, »slab šolski uspeh«, »kraj«, »laganje«, »pobegi od doma«, »zažiganje« ipd. Prebrala sem diagnostični primer vedenjske motnje pri otrocih, ki opisuje, kako so (v Sloveniji) z »medikamentozno terapijo« zdravili 12-letnika, ki je od staršev zahteval vedno le nova darila in je totalno popenil, ker mu starši niso mogli kupiti glasbenega stolpa. Medikamentozna terapija je uspela, otrokovo vedenje se je poboljšalo in prav tako njegova uspešnost v šoli.

Relativno nova bolezen je tudi »alkoholizem«, četudi pijanci niso nič novega. Alkoholiki so sedaj bolniki, ki trpijo za odvisnostjo, do nedavnega pa so bili le pijančki ali pijanci; odvisno od tega, ali so le mirno in zblojeno ogovarjali tovariše ob šanku ali pa so tudi udarili ženo, ko so se vrnili domov. Dolgotrajno pitje alkohola škodi zdravemu delovanju telesa, predvsem je škodljivo za jetra. Vendar, ali je to razlog in ali so to tiste nezaželene posledice pitja alkohola, zaradi katerih smo v uradno klasifikacijo bolezni dodali »alkoholizem«? Sama menim, da ne; saj so v klasifikaciji že pred tem obstajale ciroza in druga obolenja jeter. Ko zdravimo alkoholizem, ne zdravimo jeter, temveč zdravimo družbeno nesprejemljivo vedenje, ki je povezano s pitjem alkohola. Zdravimo pijane voznike, ki bodo morali po novem na obvezno zdravljenje od alkoholizma, zdravimo može, ki za štirimi stenami pretepajo žene (psihologi bodo dodali, da to počnejo, ker imajo nizko samozavest) in zdravimo tiste, ki bodo za šankom pustili mesečno plačo ali tiste, ki jih bo alkohol spodbudil k agresivnemu vedenju. Ne zdravimo torej alkoholikov, temveč bolj okolico, ki trpi zaradi družbene nesprejemljivosti njihovega vedenja. Reči, da je kdo pijanec, huligan, gnida od človeka ali kaj podobnega, je družbeno nesprejemljivo. Družbeno destigmatizacijo teh ljudi namreč dosežemo tako, da jih opredelimo za bolnike, ki potrebujejo zdravljenje. Implicitno s tem rečemo, da sami ali družbeno okolje, v kateri živijo, niso krivi za svoje vedenje, saj imajo bolezen, zaradi katere so takšni, kot so.

Nek drugi primer je recimo t. i. patološko igranje na srečo, ki je v Sloveniji v velikem porastu, odkar nas je prenehala ščititi stara jugoslovanska zakonodaja, ki je prepovedovala ali vsaj strogo zamejevala takšno dejavnost. Igranje na srečo je bilo skozi svojo dolgo zgodovino omejeno z različnimi pristopi družbene nadzora: bodisi tako, da je bilo igranje opredeljeno kot grešno v terminih morale, bodisi je bilo omejeno ali prepovedano z ukrepi različnih posvetnih oblasti. Danes, v veliki meri

Medicina objektivira in naturalizira določene probleme, jih iztrga iz družbenega konteksta, v katerem nastajajo, ter jih predstavi kot nekaj naravnega.

nedvomno zaradi ekonomskih interesov, delno pa tudi zaradi liberalnih nazorov sodobnih držav, izgleda onemogočanje prostega dostopa do kazinov, neprimerno (da ne rečemo nehigienično). Ker so institucije, ki so tradicionalno nadzorovale in regulirale igranje na srečo v zatonu, razlogi, zaradi katerih je bila ta regulacija vzpostavljena (to so različni problemi, ki v tem okviru nastajajo), pa očitno niso prenehali obstajati, je na mesto njihovega nadzora stopila medicina, ki sicer *post festum* zdravi patološke igralce.

Zdravljenje družbe

Vsi naštetih primeri so skladni z začetno definicijo zdravja kot stanja popolnega fizičnega, duševnega in družbenega blagostanja. Takšna definicija zdravja je prikladna ravno zaradi njene širine, saj lahko zajame različne kulturne opredelitve zdravstvenih težav. Problematična pa postane v trenutku, ko zdravje opredelimo s to široko definicijo, za zdravljenje tako opredeljenih težav pa po drugi strani uporabljamo zelo specifične in redukcionistične biomedicinske tehnike. Če pogledamo naprimer psihiatrijo, ki je že tradicionalno najbolj na udaru in pod očesom kritike, vidimo, da simptomi, ki opredeljujejo bolezni, ne opisujejo toliko nekega bolezenskega stanja, kot pa njegove posledice in nekompatibilnost z družbenimi normami. Po drugi strani pa so etiologije bolezni in postopki zdravljenja nemalokrat ali celo po pravilu reducirani na uravnavanje takšnih ali drugačnih biokemičnih neravnovesij.

Medicina s tem objektivira in naturalizira določene probleme, jih iztrga iz družbenega konteksta, v katerem nastajajo, ter jih predstavi kot nekaj naravnega. S tem pa istočasno te probleme individualizira; tj. predstavi kot neke težave, ki jih imajo določeni posamezniki, neodvisno od družbenega konteksta, v katerem so se znašli. Medikalizacija mnogih problemov tako ustvarja videz, da so te težave biološko pogojene in neodvisne od družbenih razmer. Ni pa nujno vse, kar se manifestira na telesni ravni in kar je z določenimi substancami mogoče zdraviti, tudi po izvoru že takšno.

Če naprimer pogledamo prevalenco depresije, bolezni, ki po statistikah Svetovne zdravstvene organizacije eno največjih bremen svetovne populacije, lahko ugotovimo, da ta najbolj bremeni države podsaharske Afrike, ne bomo pa najbrž rekli,

da je to neodvisno od nekaterih družbenih razmer v teh pokrajinah ali da gre višjo pojavnost depresije pripisati genetskim predispozicijam. Da je pojavnost patoloških igralcev na srečo v Novi Gorici najbrž višja kot drugod po Sloveniji, prav tako ni neodvisno od tega, da nas propaganda tega hitrega zaslužka in bleščeče luči kazinov tukaj spremljajo na vsakem koraku. Večja pojavnost otroških psihiatričnih motenj prav tako ni neodvisna od vzgojnih modelov in seveda kriterijev, ki jih postavljamo za opredelitev takšnih motenj. Pojavnost alkoholizma ni neodvisna od vinorodnosti okolja in »debelost«, ki se v zadnje pol stoletja širi po zahodni polobli, ni neodvisna od dostopnosti hrane.

Prek medikalizacije določenih problemov si družba, če nekoliko personificiramo, opere roke in razreši določene družbene težave tako, da jih preda v reševanje medicini. Bolje rečeno: odgovornost za te težave prenese na posameznike, te pa naj zdravi medicina. Ta prehod od religioznih in pravnih oz. državnih institucij, ki so nadzorovale določene družbene probleme, do medicine, je jasno usklajen z določenimi ekonomskim silnicami in tudi sodobnimi liberalnimi nazori. Živimo v družbi svobode, v kateri so represivne družbene institucije nesprijemljive. Živimo v razsvetljeni družbi, v kateri nobena moralna avtoriteta ne more omejevati posameznika s tem, da bi določala, kaj je dobro in kaj slabo. Posameznik ima pravico in s tem tudi breme tega, da se odloča in nosi odgovornost za svoje odločitve. Človeku ne moremo prepovedati, da vstopa v kazino, otroka ne moremo oklofutati, ker ima tudi on svoje pravice, in če potegnem paralelo še nekoliko dlje: tudi lakote v Afriki ne moremo razrešiti, saj imata Evropa in Amerika pravico do zaščite lastnih gospodarskih interesov. Probleme, ki se kljub temu ali ravno zaradi tega pojavljajo, pa lahko nerepresivno rešujemo z zdravljenjem bolezni.

Iz čisto tehničnega vidika tako problem ni v tem, kako opredelimo zdravje; lahko ga opredelimo tudi kot stanje popolnega fizičnega, duševnega in družbenega blagostanja. Problem nastane v nesorazmerju med opredelitvijo zdravja in metodami zdravljenja. Dokler torej zdravnikov ne bomo usposobili za to, da rešujejo tudi politične, družbene, ekonomske itd. težave, s poudarkom, da jih rešujejo in ne le blažijo njihove simptome, do tedaj bo takšna definicija zdravja očitno preširoka. ●